

La vopna dal Grischun: Ses svilup istoric da las Trais Lias enfin oz

■ Il maletg actual da la vopna grischuna è vegnì fixà dal Cussegl pitschen (oz: Regenza) cun il conclus dals 8 da november 1932 ed approvà dal Cussegl federal il favrer 1933. Fin alura sa constituiva la vopna grischuna uffiziala dapi la fundaziun dal Chantun l'onn 1803 dals scuts da vopna da las singulas Trais Lias: la Lia Sura u Lia Grischa, la Lia da la Chadé e la Lia da las Diesch Dretgiras. Ellas figuravan ubain sulettas ubain ensemen cun ils portensains Son Gieri (Lia Grischa) ed um selvadi (Lia da las Diesch Dretgiras).

Da la Currezia medievale a la fundaziun da las traies Lias

Lia da la Chadé

Istorgia: En il temp medieval tardiv s'extendevan ils territoris episcopals centrals a moda concentrada a las vias da transit nord-sid, surtut lung las rutas dal Set e dal Güglia. En il 14avel tschientaner aveva l'uvestg da Cuir la suveranità territoriala e la giurisdicziun auta en ils Quatter Vitgs sco era en la citad da Cuir, en il Surses, l'Engiadin'Ota e la Val Müstair; en Bergiaglia, en il Schons ed en Valragn possedeve el vegls dretgs feudals, ed en Surselva, Engiadina Bassa ed en il Vnuost disponiva el da bains sparpagliads e da la giurisdicziun bassa.

A partir dal 1363 è sa pegiurada la relaziun tranter l'uvestg e ses subdits. Ils ducas austriacs avevan acquistà il contadi dal Tirolo (cun la Val Müstair e l'Engiadina Bassa) e tschertgavan da s'acquistar er ils territoris da l'uvestg da Cuir. L'uvestg sez era da quel temp savens absent ed aveva cedi l'administraziun seculara e las entradas da quella cunter ina taxa annuala als ducas d'Austria.

Per far frunt a quest svilup inquietant èn sa reunids delegads dal chapitel catedral, da las valladas grischunas e da la citad da Cuir il 1365 a Zernez ed il 1367 a Cuir. Els represchentavan traies stans: il clerus da la curt episcopala, diversas dretgiras ed ils burgais da la citad da Cuir. Quest'assemblea, ch'imitava l'exempel dals stans dal Sontg Imperi roman e sa radunava en absenza da l'uvestg, aveva statui, cunter la voluntad da quel, dretgs da cundecisiun en l'administraziun episcopala e dretgs da controlla en dumondas finanzialas, scumandond a medem temp a l'uvestg da vender, senza lur consentiment, facultads da la Chadé.

Vopna: Il capricorn è l'ensaina da la Lia da la Chadé. In'emprima represchentaziun en la catedrala da Cuir deriva da l'onn 1252. Sco animal da vopna cumpara il capricorn l'emprima giada sin in document dal 1291 e sin ils sigils dals uvestgs Johannes I Pfefferhard enturn l'onn 1325 ed Ulrich V Ribl enturn l'onn 1331 (capricorn nair rampignant sin

La vopna uffiziala sco ch'ella sa preschenta dapi il 1932.

fund argentà). Pli tard è questa vopna oriundamain episcopala vegnida surpigliada da la Lia da la Chadé ch'è vegnida fundada l'onn 1367. Medemamain dapi il 14avel tschientaner vegn ella duvrada da la citad da Cuir. Sco portensaina cumpara il 1529 Nossadonna, patruna da la catedrala e dal chapitel catedral, ch'è dentant vegnida eliminada cun la reformaziun.

Lia Grischa (Lia Sura)

Istorgia: La Lia Grischa – numnada oriundamain Lia Sura – è sa constituída tras l'uniun da 21 cumins da las vals dal Rain Anterior e Posterior, dal Mesauc e Calanca. Traies chaus feudals da la Val dal Rain Anterior, numnadamain Johannes von Ilanz, avat da Mustér ed iniziatur principal, il barun Ulrich II de Razén ed il barun Albert de Sax-Mesauc èn s'unids il 1395 cun deputads dals cumins a Glion en ina lia perpetua, a la quala èn s'associads er il cont Johann de Werdenberg-Sargans cun ils Libers da sur il gaud da Flem. Il motiv per quest'allianza è stà ina seria da charplinas tranter ils signurs de Belmont, Werdenberg e Razén e l'uvestg da Cuir, ma er entaifer la noblezza bassa. Il mastergn, il commerzi ed il traffic avevan qua tras subì gronds donns. Cun la lia stipulada a Glion vulev'ins restabilir la segirezza sin las vias, pussibilitar il commerzi ed il traffic liber e garantir il dretg da l'um cumin davant dretgira. L'onn 1424 è la Lia Sura vegnida reafirmada, approfondada ed amplifigada a Trun sut l'ischi legendar, e sa numna dapi lura Lia Grischa. Il num de-

riva probablmain dals vestgids producidos dal ponn grisch per l'um cumin, pli tard è el alura vegnì attribui a tut ils Grischuns ed al chantun Grischun.

Vopna: L'emblema original da la Lia Grischa era probablmain ina crusch d'aur e d'argient cun bratscha fin a l'ur sin fund cotschen – ina copia da la crusch imperiala che punctuava l'appartegnentscha a l'Imperi respectiv la loialità dals emprims manaders da la Lia Grischa visavi quel. Gia enturn il 1500 vegnivan duvradas duas furmas da vopnas: ina da quella represchentava ina crusch alva e grischa sin fund cotschen, l'autra in scut sfendi en grisch ed argient. Omaduas èn vegnidas duvradas fin en il 19avel tschientaner. Il grisch da la Lia Grischa è vegnì remplazzà il 1564 per motivs eraldics cun nair (sala dal cussegl a Tavau). En il 17avel tschientaner ha il cotschen imperial fatg piazza ad in grisch u nair argentà. Il portensaina è s. Gieri.

Lia da las Diesch Dretgiras

Istorgia: La Lia da las Diesch Dretgiras è vegnida fundada il 1436 a Tavau sco la pli giuvna da las traies Lias reticas, suenter ch'il davos represchentant dals conts de Toggenburg, Friedrich VII, era mort senza ertavels masculins e senza disposiziun testamentara. Sco successur legal dals de Vaz eran daventads ils de Toggenburg signurs territorials dal Partenz (inclus la dretgira dal convent da canonis ad Aschera), da la part sura da la Val d'Alvra (BelFORT), da Curvalda, dal Scanvetg e dal Sognuradi. Per tema d'in avegnir intschert, d'ina separaziun dals territoris signurils u lur cessiun als Austriacs, èn ils subdits s'unids a Tavau en ina lia, approvada da la vaiva da Friedrich VII, Elisabeth von Matsch.

Vopna: L'emprima vopna datescha dal 1518 e mussa ina crusch alva cun bratscha fin a l'ur, remplazzada il 1643 d'ina crusch quadrada en ina tavla quadratica. Il 1518 cumpara l'um selvadi per l'emprima giada sco portensaina ed il 1533 sco sulet emblem (figura eraldica) sin la channa d'in chanun. Savens sa chatta l'um selvadi en la part sanestra da la vopna, la crusch quadrada a dretga. Quai per pudair distinguer meglier la vopna da la Lia da las Diesch Dretgiras da quella da la Lia Grischa. Er la color mida: la vopna dal 1548 mussa la crusch d'argient en blau, quella dal 1564 – exponida en la sala dal cussegl a Tavau – la crusch blava en aur, e quella dal 1605 (Museum helvetic

a Cuir) ina crusch dad aur en blau. Pli tard han ins reparti il blau e l'aur en colors invertidas per la crusch ed il fund.

Republica da las Trais Lias

Istorgia: En il decurs dal 15avel tschientaner han las traies Lias cumenzà a proseguir ina politica exteriura cuminaivla ed ad organisar dietas federalas. La Lia Grischa è daventada la forza principala en las activitads exteriuras da l'entir Grischun (campagnas militaras en Vuclina 1486/87, contract da mercenariat cun la Frantscha 1496, alianza cun la Confederaziun 1497, campagnas milanaises 1512). L'onn 1524 è la Traies Lias la finala sa dadas cun la Brev da federaziun ina constituiziun cuminaivla. L'organisaziun interna ha mantegnì ina structura fermamain federalistica che permetteva ad ellas da sa preschentar en ina furma pli unida en dumondas da guerra e da pasch sco er sin il champ da la politica exteriura e da l'administraziun da las Terras subditas.

Ils cumins furmavan pitschnas republicas autonomas. La Dieta da las Traies Lias sco autorità suprema sa cumponiva da 62 fin 66 delegads recrutads dals bundant 50 cumins. Quests ultims pudevan acceptar u refusar las propostas u alura proponer modificaziuns. Ina veritabla pussanza centrala mancava e cun quai era ina legislaziun unitara ed ina ferma constituiziun. Sco sort d'executiva funcziunavan, tenor basegn, ils chaus da las traies Lias.

En la successiun da las Traies Lias sa chattava la Lia da la Chadé en la segunda posiziun (suenter la Lia Grischa). Ina lita tranter la Lia Grischa e la Lia da la Chadé per la precedenza è la finala vegnida reglada il 1550 cun in cumpromiss: en missiuns a l'exteriur ed en campagnas militaras aveva la Lia Grischa ina posiziun da preferenza; en dumondas da sigillaziun eran las duas lias da princip egualas, en la pratica aveva dentant la Lia da la Chadé cun ses bundspresident in avantatg, perquai che Cuir era pli savens il lieu da reuniun dals deputads esters.

Vopna: La Republica da las Traies Lias (1524–1798/99) na possedeve nagin'atgna vopna. Per il solit vegniva sigillà cun las vopnas da tut las traies Lias. Il 1548 ha il medaglier Jakob Stampfer da Turitg reuni las traies vopnas per in medagliun ch'è vegnì regalà a la principessa franzosa Claude. Per motivs federalistics na vegniva questa vopna bain reussida però betg duvrada sco vopna cuminaivla da las Traies Lias. La questiun da la successiun da las vopnas applitgada per sigillar ha provocà inqual disputas ed è vegnida decidida definitivamain il 1550: sco emprima Lia sigillava la Lia Grischa, alura la Lia da la Chadé e sco terza la Lia da las Diesch Dretgiras.

La vopna dal chantun Grischun

Istorgia: La tema da las famiglias regentas da perder la pussanza ha fatg fallar en il 18avel tschientaner las tentativas d'ina renovaziun da la politica interna ch'avevan en mira da detretschar las structures extremamain federativas da la Republica da las Traies Lias. Il mantegniment endinà da las structures statalas paralisantas ha impedi da prender cleramain posiziun ubain per ils principis da la Revoluziun franzosa ubain per quels da l'Austria monarchista. Lià en la cuntraversa politica interna, è il Grischun daventà ils onns 1798–1800 in champ da guerra occupà mintgamai duas giadas da truppas austriacas e franzosas. Il contract davant l'integraziun dal Grischun en la Republica helvetica, signà il 1799, e l'execuziun successiva da quel a partir da la mesadad dal 1800 han marcà la fin da la Veglia Republica. La mediaziun dal 1803 – che furma il document da fundaziun dal chantun Grischun odiern – ha dentant surpiglià las structures impurtantas (cumins e lias) dal sistem vegl-republican.

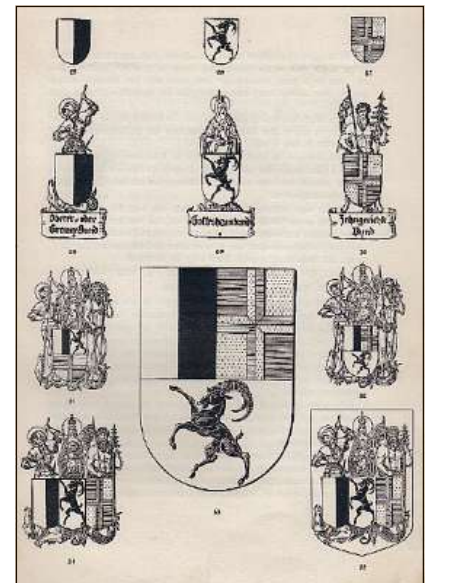
Quellas duevan pir vegnir adattadas en il decurs dal 19avel tschientaner en rom da pliras revisiuns da la constituiziun.

Vopna: Ils sigils dal Cussegl grond e da la Regenza (Cussegl pitschen), applitgads suenter il 1803, n'èn betg identics cun l'emblem dal chantun Grischun. Pir la Constituiziun chantunala dal 1854 ha stgaffi las premissas legalas per realisar ina vopna chantunala. Fin alura duvrav'ins las ensainas da tut las traies Lias, tranter auter ina vopna cun s. Gieri e l'um selvadi sco portensains cuntegnent las vopnas da la Lia Grischa e da la Lia da las Diesch Dretgiras ed il capricorn da la Lia da la Chadé sco part centrala en l'ensaina ovala. Questa vopna cumpara anc enturn la mesadad dal 19avel tschientaner en traies variantas sin munaidas chantunals. Il 1911 ha il Cussegl grond refusà ina vopna eraldicamain correcta ed ha mantegnì la diversità.

La vopna chantunala actuala unescha las vopnas da las anteriuras Traies Lias. Sisum a sanestra sa chatta la vopna da la Lia Grischa u Lia Sura, sisum a dretga la vopna da la Lia da las Diesch Dretgiras e sutvart la vopna da la Lia da la Chadé. Ils 24 da matg 1932 ha il Cussegl grond approvà la vopna actualmain valaivla che desista dals portensains e reunescha las traies vopnas en in scut. Descripziun da la vopna chantunala: «Dividida, part sura sfendida: 1. spazi sfendi en nair ed argient; 2. spazi quadrà en blau ed en aur, cun ina crusch quadrada en colors invertidas; 3. spazi en argient cun in capricorn nair rampignant.» Ina descripziun detagliada da la vopna dal chantun Grischun e da ses svilup istoric, scritta da Rudolf Jenny, è cuntegnida en il «Wappenbuch des Kantons Graubünden» ch'è vegnì edì da la Chanzlia chantunala l'onn 1982.

Las determinaziuns davant la vopna dal chantun Grischun stabilidas en il tranterguerras han mantegnì fin oz lur valor. Uschia hai er num en la legislaziun vententa (Ordinaziun chantunala davant la protecziun da las vopnas): «1) La vopna dal chantun Grischun vegn definida tras il conclus da la Regenza davant la determinaziun da la nova vopna grischuna dals 8 da november 1932.»

Areguard la protecziun da la vopna chantunala enconuscha il Chantun ina pratica main severa che la Confederaziun: «2) La vopna dal chantun Grischun e segns che pudessan vegnir scumbigliads cun tala dastgan vegnir utilisads d'autras persunas sur il dretg federal ora, nun che l'utilisaziun mainia en errur u cuntrafetschia a l'urden public, a la morala u al dretg vertent.»

Publicaziun dal 1936 davant il svilup da la vopna dal Grischun.

Carta postala cun la vopna chantunala en sia furma veglia.

(PD)

La preschentaaziun:
Dossier «La vopna dal Grischun».

Dapli infurmaziuns:
chatta.ch/?hiid=782
www.chatta.ch